

Lázár Csilla

„...GYÁVA MAGATARTÁSSAL NEM LEHET ÉLNI”

– Nagy Mihály Zoltán – Denisa Bodeanu: *(Le)hallgatásra ítélve. Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei (1957–1960)*¹ –

1.

A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság (CNSAS) nyilván tartásában 2000 óta kutatható, Márton Áron püspök nevére kiállított hatalmas iratmennyiségről egyik első hírt éppen a *Székelyföld* folyóirat hozta, amikor a csíkszentdomokosi Márton Áron-konferencián 2012-ben előadást tartó Denisa Bodeanu tanulmányában beszámolt a megkezdett kutatás első eredményeiről, lajstromba véve a püspök nevére kiállított dossziékat *jelzet, irattípus és tartalom* szerint. (Tanulmánya a 2013. augusztusi lapszámban jelent meg.) Azt a közlést követően az iratokat kutató Denisa Bodeanu és Nagy Mihály Zoltán több konferencia- és tanulmánykötetben, folyóiratban tett közzé a püspök megfigyelési dossziéjából származó dokumentumokat és ezekhez kapcsolódó tanulmányokat. Ennek a gigantikus, több mint 80 000 lapból álló, kisebb részben a CNSAS politikai jellegű pereket tartalmazó, ún. „bűnügy állományában” („Fond Penal”), nagyobb részben az ún. „felügyeleti állományban” („Fond Informativ”) fellelhető iratanyagnak a feldolgozását nagy várakozás előzte meg, ám a forrásanyag nagyságával és jelentőségével arányos kiadványra 2019-ig kellett várunk: ekkor jelent meg végre a *(Le)hallgatásra ítélve. Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei (1957–1960)* című kötet a két történész, Denisa Bodeanu és Nagy Mihály Zoltán évtizedes kutatómunkájának eredményeként. A szerzők által jegyzett előszó tanúsága szerint több erdélyi és magyarországi intézmény anyagi, valamint néhány magyar és román szakértő szakmai támogatása segítette a kötet megvalósulását.

Nem volt könnyű dolga a kutatóknak, amikor arra vállalkoztak, hogy a – teljes iratanyag mennyiséget nézve csupán „ízeltőnek” tekinthető

¹ Marosvásárhely–Nagyvárad–Kolozsvár, 2019, Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó.

(forráskiadványként azonban impozáns és minden elismerésre méltó) – 566 oldalas kötet tartalmáról döntsenek. Hogy végül a lehallgatási jegyzőkönyvek, azaz a Márton Áron püspök dolgozószobájában lezajlott, lehallgatókészülék által rögzített beszélgetések átiratainak közlése mellett döntöttek, az több szempontból is öröndetes. A Márton Áron nevére kiállított dossziékban fellelhető egyéb dokumentumokkal (pl. tájékoztató jegyzékek, jelentések, referátumok, leiratok, intézkedési tervek, a levelezés ellenőrzéséből származó iratok, követési jegyzékek, szintézisek stb.) összehasonlítva a lehallgatási jegyzőkönyvekből ismerhetjük meg leginkább közvetlen módon Márton Áron püspök gondolkodását és intézkedéseit, ezen iratok tartalmát kevésbé (vagy egyáltalán nem) befolyásolták a biztonsági szervek érdekeit szolgáló interpretációk. Az ötvenhét, e kötetben közreadott jegyzőkönyv Márton Áron megfigyelésének azon „intenzív” időszakából való, amikor – börtönbüntetésének felfüggesztését követően, három hónap bukaresti kényszertartózkodás után – visszatérhetett Gyulafehérvárra. Bár püspökké szentelése óta folyamatosan a román titkosszolgálatok látókörében volt, és 1946 áprilisától az immár kommunisták uralta hírszerző szolgálat fokozottan figyelte (a letartóztatásához és elítéléséhez szükséges „bizonyítékokat” gyűjtötték), felügyeletének és megfigyelésének alapos koordinációjára csak 1955-ben hoznak létre egy csoportos (majd 1956. június 23-án egy egyéni) adatgyűjtési dossziét. A Securitate Márton Áronról szóló adatgyűjtési tevékenységének „legnagyobb sikere” ebben az időszakban a „különleges műszaki eszközök”, azaz a lehallgató berendezések elhelyezése a püspök dolgozószobájában 1956. augusztus végén. A kötet szerző- és szerkesztőpárosa az előszóban tájékoztatnak a „korai” (1957 és 1960 közötti) lehallgatott beszélgetések, átiratok válogatásának szempontjairól: elsődlegesen olyan iratokat válogattak, amelyek tartalma releváns a gyulafehérvári egyházmegyei hatóság működésének megértése szempontjából, amelyekből tájékozódhatunk Márton Áron (mint egyetlen felszentelt romániai püspök) kapcsolatáról a többi katolikus egyházmegyével, azok ordináriusaival és papjaival, illetve olyan beszélgetéseket, amelyek rávilágítanak a teológia és a kántoriskola működtetésének nehézségeire, az egyházközségek gondjaira, az egyházüldözés és a kisebbségellenes állami politika változatos módszereire, és legfőképpen Márton Áron püspök védelmi stratégiáira, vívódásaira, jellemére is.

Ebben az időszakban a titkosszolgálat a „Mureș” fedőnevet használta a püspökre, a jegyzőkönyvek „beszélőjeként” (az eredeti dokumentumokhoz híven) ezen a néven „szerepel” a püspök. Az ötvenhét itt közölt lehallgatott beszélgetés közül tízet-tízet egyházmegyes papokkal és kanonokokkal folytatott a püspök. Kilenc közreadott beszélgetés zajlott az államhatalom képviselőivel, akik többnyire az „egyházakkal való kapcsolatot biztosító”, azaz az egyházak ellenőrzését (és sűrű vegzálását) végző Egyházügyi Főosztály felügyelői vagy megbízottjai voltak. (A püspök és munkatársai az egymás közötti beszélgetésekben sokszor csak román megnevezéssel mint „împuțernicit”-ekre utalnak ezekre a gyakran és mindannyiszor a nyomásgyakorlás és megfélemlítés szándékával érkező hivatalnokokra.) Szintén a hatalom képviselőjében jelenik meg az 54. beszélgetésben a gyulafehérvári Rajoni Milícia egyik őrmestere 1960. július 10-én azzal a (számára is kellemetlen) feladattal, hogy közölje a püspökkel, hogy meghosszabbították a három évvel korábban elrendelt kényszerlakhelyét újabb öt évre. (A milicista ismételt kérése dacára a püspök tiltakozásképpen nem adja írásba, hogy tudomásul vette a rendelkezést, ahogyan – más dokumentumokból tudjuk – nem hajlandó aláírni a cenzúrára bekért iratokat sem.) Nyolc darab itt közölt beszélgetést a teológia és a kántoriskola tanáraival folytatott a püspök, a tanárok kinevezésének állami jóvá(nem)hagyásáról, kényszerű elbocsátásokról, a két intézmény működését korlátozó intézkedésekről, a titkosszolgálatok beépülési kísérleteiről a két intézménybe. Két beszélgetést „hallunk” a püspök és a teológushallgatók között. A 13-as számú irat megrázó beszámoló, amelyben egy (a szerkesztők által pontosan nem azonosított) teológiai hallgató számol be egy brutális (és sikertelen) szervezési kísérletről, amelyet a kézdivásárhelyi Securitate székhelyén kellett elszenvednie. Hat dokumentumban vagyunk „fültanúi” Márton Áron és titkára, Huber József beszélgetésének, kettőben Bikfalvi Istvánnal folytat párbeszédet. (Bikfalvi István a püspöki iroda igazgatója volt, a Denisa Bodeanu által feltárt iratok szerint rövid időre informatornak is beszervezték, de „dekonspirálta” magát, illetve „megbízhatatlan”-nak minősült a szolgálatok szemében, nem sokkal ezután kényszerrel távolítják el Gyulafehérvárról.) Két beszélgetés résztvevője Petru Pleșca iași-i és háromé Kernweisz Konrád temesvári ordinárius. Három

beszélgetés zajlik ferences szerzetesekkel, egy pedig egy szerzetesnővel (a Székelyudvarhelyen élő Augusta nővérrel).

Az ötvenhét közölt dokumentum között harminc olyan irat van, amely eredetileg is magyar nyelven maradt fenn a CNSAS levéltárában, a fennmaradó huszonhetet románból fordították le a kötet számára, esetenként románból fordították „vissza”, hiszen (az állami egyházügyi megbízottakkal folytatott beszélgetések egy részét leszámítva) legtöbb beszélgetés természetesen magyarul folyt a püspök dolgozószobájában, de a jegyzőkönyvek egy részének csak a román fordítása maradt fenn a levéltárban. A magyar nyelven fennmaradt iratok különösen érdekes olvasmányok, az élő beszédet rögzítő iratokban fennmaradt a püspök sajátos nyelvhasználata, mint például a „egyköttetű” egyéni szóalkotás, amelybe az állam által az egyháztól elvárt kollaborálást, elvtelen együttműködést sűriti bele: „...ők úgy gondolkodnak és úgy viselkednek, mintha már ők rendelkeznének felettünk. Azonkívül engemet éppen a magyarországi eset is óvatossá tesz, mert még mindig jobb ez az állapot, mint az, hogy én velük egyköttetű legyek. Látja, prelátus úr, hogy miket csinálnak? Ugye? A legsúlyosabb és legkényesebb kérdésekhez kéri a püspök hozzászólását, és aztán újra verik, ismételten újra verik. (...) Ugye olyan unszimpatikus és olyan utálatos szerepbe viszik bele, hogy annak sokkal nagyobb az erkölcsi rovása.” (Boros József kanonokkal folytatott beszélgetés, 256.). De hasonlóan tömör, szokatlan kifejezéseket más beszélgetésekben is találunk: „De én nem értem, hogy miért akarnak maguk engem jobbra dűteni? Miért van ez az ambíció? Azért, mert magyar vagyok? Ezért nem állhatnak engemet?” (Tankó Árpád tartományi egyházügyi megbízottal folytatott beszélgetés, 248.)

Bár a könyvismertető kereteit meghaladó feladat a beszélgetésekből kirajzolódó Márton Áron-i jellem elemzése, értelmezése, az alábbiakban – jórészt „kedvcsináló” gyanánt – idézünk néhány, a püspök gondolkodásmódját és egyházvezetői magatartását szemléltető mondatot, gondolatmenetet.

Az Egyházügyi Hivatal képviselőivel folytatott beszélgetésből világosan kirajzolódik, hogy a püspök a végletekig ragaszkodott az egyház autonómiájához. Az alkotmányban szavatolt és éppen a hatalom által semmibe vett vallásszabadság elvébe kapaszkodva rendre „visszaveri” a hivatalosságok kísérletét az egyházfő ellenőrzésére, illetve az egyház

tényleges irányítására (pl. a papoknak és teológiai tanároknak a hatalom igényei szerinti kinevezése által), ahogy azt is sikerül megakadályoznia, hogy a „békeharc” álarca mögé rejtve kollaborációra vegyék rá a papokat és a püspököt: „Szerintem a kormányt és a Departamentet a konstitúció éppen úgy kötelezi, mint engemet, ha a vallás szabad gyakorlatát tiszteletbe tartjuk, ami azt jelenti, hogy az állam alaptörvénye. Akkor elsősorban főhivatalnokoknak kell ezt betartani, és lehetőséget adni, hogy mi a vallásunkat gyakoroljuk. Ha pedig nem, tessék írásba adni, hogy lássuk, hogy a konstitúció nincs betartva. És milyen címen követel a kormány tőlem törvénytiszteletet, hogyha az erre vonatkozó törvény nincs tiszteletbe tartva?” (Tankó Árpád tartományi egyházügyi megbízottal folytatott beszélgetés, 243.) „...az államnak is bíznia kell a püspökben, és szabad kezet kell biztosítania az alkotmányban és a felekezeti törvényben [sic!], annak érdekében, hogy a püspök is gyakorolhassa hivatalát”, „...itt az egyházi és világi hatalom közti harcról van szó, ami nemcsak az elmúlt időszakot jellemezte, hanem 2000 éve folyik. (...) Ebben az illegális harcban pedig arra a következtetésre jutott az egyház, hogy ahányszor engedett ezen a ponton, az mindig a lelki élet rovására ment.” (Az Egyházügyi Főosztály keretében működő Megbízottak Igazgatóságát vezető Ion Rodeanuval folytatott beszélgetés, 174., 175.)

Az itt közölt dokumentumok tanúsága szerint a hatalom képviselőinek egyszer sem sikerült kibillenteniük a püspököt magabiztos álláspontjából. Ellenkezőleg, több olyan helyzetet látunk, amikor a hatalom képviselőjében érkező tárgyalófél „esik ki” a szerepéből, mint például Tankó Árpád tartományi egyházügyi megbízott, aki (1958 januárjában) elvéti a hivatalos terminológiát:

„Tankó: ...egy forradalom után az államhatalom feltekint rá, és nagyon kellemetlen helyzetbe kerülhet.

»Mureş«: Milyen forradalom után?

Tankó: Hát forradalom volt '45 után.

»Mureş«: Ja úgy.” (248.)

Beszélgetőtársai kivétel nélkül mindig (eltérő fokú) tisztelettel beszélnek a püspökkel, s noha politikai hatalmukat igyekeznek éreztetni, gyakorta „leszereli” őket a püspök határozott, néhol szellemes érvelése: „Maguk uszításnak veszik azt, amikor egy pap hangot ad az egyház jogai mellett, ez nem uszítás. Pl. a pap a halálos bűnről beszél, a

kommunista kiküldött úgy veszi, hogy róluk beszélnek, ha az ördögről beszél a pap, ugyancsak úgy veszik, hogy róluk van szó. Én csak annyit mondhatok, hogy ne küldjenek olyanokat, akik mindent magukra vesznek.” (Tankó Árpád tartományi egyházügyi megbízottal folytatott beszélgetés, 250.)

A folytonos készenlétből adódó feszültség szinte tapinthatóan jelen van a beszélgetésekben, s ezt csak ritkán oldják a fentihez hasonló humoros árnyalatok. A püspök kanonokai, papjai előtt is őszintén beszél a teherről, amely reá hárul: „...ők azt gondolják, hogy ügyviteli határozatok közé szoríthatják a püspököt. Itt nem az én kényemről-kedvemről van szó, hanem arról, hogy önként hozzájárulok ahhoz, hogy az egyház az ő kezükben legyen. De ezt nem. (...) Megalázó, amit a katolikus vallással csinálnak. Nem beszélve arról, hogy a papjaim börtönben ülnek. Én harcoljak a békéért, amikor papjaimat bezárják? Letartóztatják a papjaimat, maholnap az egyháznak semmi szabadsága nem marad. Ha azt akarják, hogy a békéről beszéljek, akkor teremtsenek békés helyzetet a katolikus vallás, a polgárok számára. Ez a feltételem. Megkötözve, láncokban nem lehet békét kiáltani.” (Rácz Vince gyulafehérvári egyházmegyes pappal folytatott beszélgetés, 194.) „Engemet, kérlek szépen, minden ilyen katolikus probléma meggyötör. Én itt vagyok, itt ülök, s nekem az a feladat, hogy képviseljem az egyház ügyét. Sokszor megkérdem magamtól, hogy: »Mit tettél az egyház érdekében, a katolikus tömeg érdekében?« Ebbe az ember már beleőrül, tehetetlen, mégcsak védekezni sem tud.” (Egy ferences szerzetessel folytatott beszélgetés, 424.)

A püspöknek nemcsak a hivattal, de „belső ellenállással” is meg kell küzdenie: a kanonokokkal és papokkal, akik a püspök börtönévei alatt engedtek a hatalom nyomásának, részt vettek a békepapi mozgalomban, és most úgy érzik, a püspök elutasító magatartása az állami „kéresekkel” szemben túlmegy már minden határon. Szemére vetik, hogy hajthatatlanságával az intézményeik működését, sőt a papok személyes szabadságát is kockára teszi. Huber József püspöki titkárral folytatott beszélgetésében ezekre a vádakra reflektál a püspök: „...de azért furcsa az embereknek a logikája. Már egypárszor az orrom alá dörgölték, hogy hát papokat fognak le, mintha miattam fognák le. Hát akkor is, amikor minden kívánságukat teljesítették, akkor is fogtak le papokat. Magyarországon is csomóra fogták le a papokat. Hát, mit

csináljon az ember ezekkel a csirkefogókkal? Nem csinálhat semmit, mivel támasz nélkül vagyunk.” (238.)

A székeskáptalannak a püspök börtönévei alatt a politikai hatalommal együttműködő tagjai nehezen (vagy csak színleg) fogadják el a püspök állam és egyház kapcsolatáról vallott nézeteit, illetve ebből fakadó cselekedeteit. Négy kanonokkal folytatott, bizonyos félreértések tisztázására összehívott beszélgetésen (1958 szeptemberében) így érvel a püspök: „Tudomásul veszem ezt a helyzetet, és ennek tudatában igyekeztem, és a jövőben is igyekezni fogok az érzékenységet, amennyiben lehet, kikerülni. Majd aztán az idők döntenek el, hogy végeredményben kinek volt igaza. Én azt látom, ami nálunk van, ugyanaz van a többi úgynevezett népi demokrata országban is, és úgy látom, hogy minél inkább rámegyünk arra a vonalra, amelyet a kormány kíván, annál szorosabbak a gyeplők, és annál megalázóbb gesztusokat kívánnak. És nem veszik rossz néven, ha azt is kimondom: én azt gondolom, hogy a székeskáptalan tagjait és sok más papot sok olyan kellemetlen helyzettől és nyilatkozattól mentettem meg, hogy nem is gondolják. De a püspöknek – ahogy mondják – ez a merev álláspontja, és én tudattal veszem magamra, mert úgy érzem, hogy kötelességem magamra venni. Azért vagyok ezen a poszton, amelyre soha sem vágyakoztam, és egy gesztust sem tettem soha, hogy ide jussak. Ha már itt vagyok, akkor teljesítem máma, itt, az íróasztalon. Ha a tömlöcbe visszavisznek, akkor is ezt csinálom.” (Boros József, Faragó Ferenc, Adorján Károly és Pénter Antal kanonokokkal folytatott beszélgetés, 318.)

Az egyház és az állam bonyolult kapcsolatrendszeréből kevesebbet értő, de a mindennapi elnyomást, az állami hivatalnokok packázásait, korlátozásait, tiltásait, a titkosszolgálatok jelenlétét, az anyagi nehézséget, a börtön állandó fenyegetését tapasztaló papok között is megfigyelhető a megosztottság: ki a püspököt támogatásáról biztosítani, ki pedig a papok elégedetlenségéről tájékoztatni jön Gyulafehérvárra, de végső soron mindannyian útmutatásért, tanácsért fordulnak a püspökhöz. Együttérző, felelősséget átvállaló, szeretetteljes atyai hangnemben beszél velük, de ugyanazt a határozott és megingathatatlan kötelességtudatot ruházza rájuk, teológusaira, papjaira, szerzetesekre, mint amit ő is képvisel: „Itt mindenkit üldöznek, aki az igazságról beszél. Következésképpen a papoknak soha nem szabad elfelejteniük, hogy az emberiségért kell harcolniuk, s az igazságról és az evangéliumról kell

prédikálniuk. Ez a mi egyetlen fegyverünk legyőzni a hazugságot, amit a nép utál.” (Beszélgetés a Hittudományi Főiskola egyik teológusával, 357.) „...ők minden könyvükbe nyíltan megírják, hogy a vallás maradványait fel kell számolni, tehát világos, hogy itt nyílt harcban vagyunk ezen a vonalon. Itt csak annyit tudunk megmenteni, amit ellenállással meg tudunk tartani.” (Beszélgetés Baráth Béla kolozs-dobokai főesperessel, 482.) „Mondd meg azoknak, akikkel találkozol, hogy tartsanak ki, még ha fogcsikorgatva is, mert ezt [ti. a papok „békeharcban” való részvételét] nem fogadhatom el. A papság pedig hálás lesz majd nekem, amiért megkíméltem egy csomó szégyenkezéstől. A kellemetlenségektől nem, mert azt nem tehetem, de a szégyenkezéstől megmentem őket.” (Beszélgetés Hadnagy János zetelaki plébánossal, 361.)

Bár a kötetbe nem kerültek be laikusokkal (az állami megbízottakat leszámítva) folytatott beszélgetések, a papok révén a hívek számra is „üzent” a püspök, egyértelműen kijelölte a kívánatos magatartást, ugyanolyan szigorú elvárással, mint a papok részére: „Az Istennek kell alárendelnünk magunkat az ember helyett, mert nem elszigetelt esetekről van szó, amelyek miatt az ember esetleg mentő körülményeket keres, hanem a vallásos élet, a hit általános megpróbáltatásáról van szó. Nem kell mentő körülményeket keresnünk, hanem itt az elhatározást kell alkalmaznunk, miszerint ki kell tartanunk a nehézségek árán is. (...) És mivel mindannyian ellenezzük, ha mind, akiket támadnak, tömegesen ellenállnánk, akkor minden jó lenne. De ez nem sikerült. (...) Itt már nem lehet tétovázni. Nem lehet.” (Beszélgetés Bors Ferenc radnalajosfalvi plébánossal, 369.)

Márton Áron püspök egy másik fontos, a székelyudvarhelyi Augusta nővér révén közvetített üzenete, hogy nemcsak a hitbéli meggyőződés, de az ember lelki épsége, integritásának megőrzése is megköveteli a hatalommal szembeni ellenállást: „Ha valaki tanácsot kér az emberek közül, meg kell nekik nyugodtan mondani, hogy a hitet mindenáron meg kell tartani. Az őskeresztények is ilyen formának voltak kitéve, és mégis kitartottak. Az a baj, hogy az emberek nem elmélkednek magukban, hogy ezzel a passzivitással nemcsak az örök boldogságát kockáztassa, hanem a földi boldogságát is kockáztassa. Végeredményben ilyen gyáva magatartással nem lehet élni. (...) Én azt mondom, hogy ha a Jóisten minden bűnünk és gyarlóságunk ellenére is méltónak tartott arra, hogy ezekben az időkben az ő ügyét képviseljük, akkor

boldogoknak kell lennünk. Ez nem fog könnyen menni, de így kell felfognunk.” (493–494.)

2.

A kötet két bevezető tanulmánya külön ismertetőt érdemelne. Nagy Mihály Zoltán *Márton Áron püspök élete és kora* című, ötven oldalas összefoglaló tanulmánya nemcsak az életút fontosabb állomásaira fókuszál, de azokra a történelmi eseményekre is, amelyek a gyűjteményben foglalt dokumentumok megértését segítik. A tanulmány erőssége, hogy részletesen elemzi, hogyan illeszkedett bele és bontakozott ki Márton Áron tevékenysége már a harmincas évektől abban a sajátosan erdélyi magyar (a magyarországitól eltérő) katolikus mentalitásban, amely az állammal való passzív (a későbbiekben egyre inkább ellenséges) viszonya ellenére a társadalommal igencsak aktív kapcsolatot tartott fenn, „átvállalt” (kénytelen volt átvállalni) az államtól bizonyos nevelési, népnevelési, közösség-szervező, szociális feladatokat, létrehozva az egyház és társadalom között egy olyan erős szolidaritást, amely fontos erőforrást jelentett mindkét „fél” részére az elnyomással szembeni ellenállás idején. A tanulmány másik erőssége, hogy nagy számban dolgoz fel román nyelvű forrásokat, illetve a korszak román nyelvű levéltári anyagát közreadó és értelmező tanulmányokat, amelyekből az eddig ismerteknél világosabban rajzolódik ki a „reakciós klérus” (elsősorban is a székelyföldi katolikus papság) elleni összehangolt „felderítő”, „leleplező”, „semlegesítő” politikai és titkosszolgálati akciók volumene.

Denisa Bodeanu száz oldalas, *Márton Áron püspök román titkosszolgálati megfigyelése (1938–1960)* című bevezető tanulmánya tulajdonképpen feldolgozza a CNSAS levéltárában fellelhető, Márton Áronra vonatkozó összes forrást 1960-ig, illetve – a közreadott dokumentumok megértéséhez nélkülözhetetlen háttéradatokként – áttekinti az információgyűjtés feladatával ellátott titkosszolgálati/államvédelmi szervek történetét 1938-tól, valamint az 1948 augusztusában létrehozott Országos Népbiztonsági Igazgatóság (Direcția Generală a Securității Poporului), azaz a „Securitate” történetét 1960-ig. Márton Áron püspök „titkosszolgálati életrajzát” nagyon alapos feltáró munkával rajzolja meg: értelmezi, kontextusba helyezi, több forrásból ellenőrzi a szolgálatok által létrehozott dokumentumokban található, sokszor egymásnak

is ellentmondó megállapításokat, következtetéseket. Mintha egy detektívregényt olvasnánk, a történész kronologikus „elbeszélésében” nyomon követhetjük a püspök megfigyelésének változó indokait és módszereit, a rá leselkedő fenyegetéseket, sorsának alakulását, amely nemcsak az állam politikai érdekeinek, de alkalmanként egy-egy magasrangú állami vezető kénye-kedvének is ki van szolgáltatva.

A megfigyelés első (1938-tól 1948-ig tartó) időszakáról a kutató megállapítja, hogy a titkosszolgálatok minden igyekezete ellenére „a második világháború alatt kevés értékelhető adatot sikerült gyűjteniük a gyulafehérvári püspökről”; a letartóztatása előtti intenzív megfigyelésének időszakát tekintve kiemeli, hogy a fő cél a püspök letartóztatását és elítélését „bizonyító” adatgyűjtés volt.

Márton Áron letartóztatásának valódi, közismert oka, hogy eltávolításával elháruljon az akadály a pártállam azon törekéve elől, hogy a Szentszéktől független nemzeti katolikus egyházat hozzon létre. Nagy Mihály Zoltán bevezető tanulmányában olvashatjuk, hogy a letartóztatás szándéka a legfelsőbb szinten – az RKP központi vezetősége részéről – fogalmazódott meg, a „bizonyítékok” begyűjtését viszont a Securitatéra bízták. Denisa Bodeanu nyomon követi, hogyan rendelték meg a titkosszolgálat tisztjei a „visszavonhatatlan tanúvallomásokot” a püspök csíki bérmaúttjáról, majd hogyan elegyítették a valós adatokat, az eltúlzott tényeket és a kitalált elemeket, hogy abból megalkossák az „ideális” ellenségképet. Mindezek ellenére a püspök letartóztatása után még nem volt egyértelmű, hogy mi lesz a perben ellene felhozott vád. Denisa Bodeanu értelmezése szerint a valódi okot (hogy a romániai katolikus egyház Rómától való elszakítását tervezik) a rendszer presztízsére való tekintettel nem kívánták nyilvánosságra hozni, ezért született meg a Rajk-per mintájára az összeesküvés és rendszerellenesség vádja. A per koncepciójának, sőt koncepcióinak alakulását Nagy Mihály Zoltán tanulmánya elemzi részletesebben, míg Denisa Bodeanu a per során született vallomások és kihallgatási jegyzőkönyvek tartalmát mutatja be. Hiányosnak véli a püspök börtönéveire vonatkozó iratanyagot, de több olyan, a későbbi évekből származó lehallgatási jegyzőkönyvet talált, amelyekben a püspök felidézi a börtönnel kapcsolatos emlékeit. „Engem sosem vertek” – mondta a püspök egy volt politikai fogollyal való beszélgetésében, és a kutató – korábbi spekulációkkal szemben – a püspök ezen szavainak ad hitelt.

Márton Áron szabadulásának körülményeit részletesen tárja fel a *Három hónap bizonytalanság (1955. január–március)* című fejezet. A püspök Máramarosszigetről Bukarestbe való átszállításától a Gyulafehérvárra való hazatértéig három hónap telt el. Az ebből az időszakból származó gazdag megfigyelési anyag egyértelműen bizonyítja, hogy Márton Áron semmilyen engedményt nem tett személyes szabadságáért cserében. A sokfelől jövő nyomásnak határozottan ellenállva Márton Áron minden igyekezetével azon van, hogy a kompromisszumkészség látszatát is elkerülje, és többször szóvá teszi (amint a későbbi jegyzőkönyvekben lejegyzett beszélgetésekben is), hogy saját szabadságát nem tartja az egyház szabadságánál értékesebbnek. Amikorra a jelentéstevők egybehangzóan megfogalmazzák, hogy Márton Áron kihozatala a börtönből „nagyon elhamarkodott volt”, már elszabadultak az események, sem a gyulafehérvári központban, sem Bukarestben nem volt forgatókönyv erre a helyzetre, vagyis arra, hogy a püspök hajthatatlan marad. Petru Grozának valóban lehetett valamelyes szerepe Márton Áron szabadulásában, ő maga legalábbis azt állította (egy jegyzőkönyv tanúsága szerint), hogy ő volt az, aki „megakadályozta”, hogy visszavigyék a püspököt a börtönbe (121.). Petru Groza neve ugyanilyen „megmentőként” sejlik fel 1957 tavaszán, amikor a püspök újabb letartóztatására konkrét (17 oldalas) javaslat születik, amelyet maga a belügyminiszter, Alexandru Drăghici hagy jóvá ezzel a konklúzióval: „Javasoljuk Márton Áron püspök letartóztatását...” Az iratra Groza kézírásával került rá a „Drăghici elvtársnak. Járjanak el a meg egyezés szerint” utasítás, és egy héttel később megszületik a letartóztatás helyett „csupán” kényszerlakhelyet elrendelő határozat.

A püspök kényszerlakhelyének elrendelése „ideális helyzetet” teremtett a megfigyelésére. Denisa Bodeanu tanulmánya negyven oldalon keresztül elemzi a Securitate által Márton Áronnal kapcsolatban 1956 és 1960 között létrehozott dokumentumok sokaságát, az adatgyűjtési akciók alakulását, a negyedévente újrafogalmazott, részletes (bár meglehetősen sablonos) cselekvési terveket, majd a cselekvési tervek meg(nem)valósulását dokumentáló jelentéseket, jegyzékeket és újabb intézkedési terveket. Bár a püspök szobájában elhelyezett lehallgató berendezés bőven szolgáltat információkat, bár az ügynökhálózat (kisebb-nagyobb döccenőkkel) működik, és a püspökkel szembeni ellenzéki hangulat szításának is vannak átmeneti eredményei, a felettes

tisztek mégis elégedetlenek. A jelentések visszatérő eleme a püspök bizalmi köréből származó ügynökök égető hiánya. Huber József püspöki titkár beszerzésének vissza-visszatérő, majdhogynem kétségbeesett kísérlete (és folyton ismétlődő kudarca) szemléletesen példázza a püspök (és a hozzá hű papság) erkölcsi győzelmét. Még ma, bő fél évszázaddal az események után is jó érzéssel nyugtázza ezt az olvasó. Vagy ahogyan Denisa Bodeanu tanulmánya következtetésében megfogalmazza: „...a »Mureș« ügy meggyőző bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a rendvédelmi szervek néha még egy olyan totalitárius államban is, ahol egyébként kezükben tartanak minden lehetséges eszközt, kudarcot vallanak a »célszemély-áldozattal« szembeni harcban, mivel a kívánt eredmény eléréséhez nem csupán nyers erő, hanem a valódi *intelligence work* kifejtési képessége is szükséges” (163.).

Madéfalvi hívek lelkicsokra, 1963.